

Promišljanja o kristološkom utemeljenju međuljudskoga milosrđa na tragu izabranih crkvenih otaca

Andrea Filić*
andrea.filic@zg.t-com.hr

UDK: 27-46:27-31
27-9“01/07“

Pregledni rad / Review
Primljeno: 20. rujna 2017.
Prihvaćeno: 15. veljače 2018.

U članku se, na tragu promišljanja izabranih crkvenih otaca, obrađuje tema kristološkog utemeljenja međuljudskog milosrđa. U uvodnom se dijelu naznačuju opasnosti koje mogu pratiti međuljudsko milosrđe ukoliko ga se reducira samo na tjelesno ili duhovno djelo milosrđa, tj. samo na čin. U nastavku se, kroz dva poglavlja, ukazuje na bitne teološke sadržaje koji osvjetljaju milosrđe kao otajstveni osobni odnos između Boga i čovjeka te ljudi međusobno. U prvom se poglavlju obrađuju otački naglasci o Božjem milosrđu iskazanu kroz čudesnu razmjenu u kojoj je Bog postao čovjekom da bi čovjeka učinio dionikom svoje božanske naravi. Činjenica da je to dioništvo već djelomice ostvareno po Sinovljevu utjelovljenju, muc i smrti prva je pretpostavka koja čovjeku omogućuje nasljedovanje Isusova poziva da bude milosrdan kao Otac (usp. Lk 6, 36). Drugo je poglavlje usmjereno govoru o međuljudskom milosrđu. Ondje se prvo ukazuje na otačke tekstove koji, polazeći od mističkog tumačenja Mt 25, 40 (»Što god učiniste jednom od moje najmanje braće, meni učiniste«), prema kojem se Isus Krist kao proslavljeni poistovjećuje sa svakim čovjekom, ističu da je milosrđe učinjeno čovjeku učinjeno i Kristu. Potom se obrađuju tekstovi iz kojih je razvidno da je međuljudsko milosrđe nemoguće bez trajne Božje pomoći te, na koncu, oni koji jasno daju do znanja da je milosrđe među ljudima istodobno i očitovanje već dogođenog pobožanstvenjenja i put prema njegovu konačnom ispunjenju. U zaključku se konstatira da međuljudsko milosrđe svoj puni smisao i snagu zadbiva iz činjenice duboke i trajne ontološke povezanosti Boga i čovjeka.

Ključne riječi: crkveni oci, milosrđe, kristologija, utjelovljenje, pobožanstvenjenje.

* Doc. dr. sc. Andrea Filić, Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Vlaška 38, pp 432, HR-10001 Zagreb.

Uvod

Kada je papa Franjo 11. travnja 2015., na Nedjelju božanskog milosrđa, bulom *Misericordiae vultus – lice milosrđa*, proglasio 2016. Godinom milosrđa, kao njezino geslo postavio je Gospodinov poziv iz Lukina evanđelja: »Budite milosrdni kao što je Otac vaš milosrdan« (Lk 6, 36).¹ Taj se poziv, prije svega, nesumnjivo tiče međuljudskih odnosa – kojima otvara novu, božansku i milosrdnu perspektivu koja nadilazi načela djelovanja po pravdi i zahtijevanja vlastitih prava. Čak i kada se čovjek upusti u izazov življenja po načelima milosrđa, uza svu njegovu plemenitost, iskustvo govori da se pritom svatko znade susresti s nekoliko opasnosti koje možda nisu uvijek dovoljno posviještene. Ovdje će se ukazati na neke od njih, bez nakane iscrpnosti i sveobuhvatnosti.

Jedna od opasnosti krije se u usmjerenosti isključivo na čin duhovnog ili tjelesnog djela milosrđa onome tko se nalazi u nekoj bijednoj situaciji. Nastoji se pomoći, opraštati, lišiti se samoga sebe, svojih materijalnih dobara, svojega vremena... Premda se sve to čini za drugoga i premda je sam taj čin vrijedan u sebi, ako se milosrđe reducira samo na čin, ono ostaje manjkavo. Tada se čovjeka kojemu se pomaže ne promatra kao cjelovito biće, ne pristupa mu se kao neizmjerljivo vrijednoj osobi, nego se pogled zaustavlja na njegovoj bijedi, tek na onoj dimenziji koju treba nadopuniti onome koji je u nekom deficitu (bilo materijalnom bilo duhovnom). Zajedno s time dolazi još jedna napast, naime osjećaj nadmoćni nad drugime, jer *mi* posjedujemo ono što njemu nedostaje, *mi* smo ti koji ga spašavamo iz njegove bijede.² Pritom se nerijetko zaboravlja ili previđa da je riječ o čovjeku koji je, premda naizvan izgleda drukčije, jednak nama samima – jer: kome nešto ne manjka, tko nije na nekoj, kako bi rekao papa Franjo, periferiji, tko nije grešan, tko nije u nekome bijednom stanju? Iduća se opasnost nalazi u svjesnom ili nesvjesnom preuzimanju aristotelovskog poimanja sućuti. S čovjekom koji je nepravedno pogođen nekom bijedom suosjeća se jer se u njemu prepoznaje i vlastitu izloženost nesreći. Poistovjećuje se s drugime u njegovoj bijedi, ali se zapravo ne žali njega, nego prošloga, sadašnjega ili budućega bijednog sebe.³ To je dobro ukoliko potiče na dublje promišljanje. No i kroz to se, kao i kroz spomenute primjere, nerijetko događa da ono, što se smatra milosrđem, biva zaodjenuto najvećom opasnošću, sebeljubljem.

¹ Usp. Papa FRANJO, *Misericordiae vultus – Lice milosrđa. Bula najave Izvanrednog jubileja milosrđa* (11.04.2015), Zagreb, Kršćanska sadašnjost, 2015, br. 13.

² O tome kako treba ispraviti odnos nejednakosti između onoga koji iskazuje i onoga koji prima milosrđe, na temelju prispodobe o milosrdnom Ocu, usp. IVAN PAVAO II., *Dives in misericordia – Bogat milosrđem. Encilika o Božjem milosrđu* (30.11.1980), Zagreb, Kršćanska sadašnjost, 1984, br. 6.

³ Na taj problem osobito ukazuju Walter Kasper i Papinsko vijeće za promicanje nove evangelizacije. Usp. Walter KASPER, *Milosrđe. Temeljni pojam evanđelja – ključ kršćanskoga života*, Zagreb, Kršćanska sadašnjost, 2015, 36-37; PONTIFICIO CONSIGLIO PER LA PROMOZIONE DELLA NUOVA EVANGELIZZAZIONE, *La Misericordia nei Padri della Chiesa*, Milano, San Paolo, 2015, 12-14.

Milosrđe pak, po svojoj definiciji, proizašloj već iz etimologije, mora biti lišeno svakog sebeljublja te se ono bitno tiče osobnog *odnosa* među ljudima. Augustin na mnogim mjestima ukazuje na značenje latinske riječi *miseri-cordia*, koja je sastavljena od riječi *miseria*, bijeda i riječi *cor*, srce. Dok je *miseria* vlastito trpljenje, *miseri-cordia* je trpljenje s drugim i za njega, ona je pogođenost srca tuđom bijedom.⁴ U hrvatskoj se riječi izgubio pojam bijede/bijednika, no zato je naglašena toplina prema onome kojemu se iskazuje milosrđe: za njega valja imati milo srce.

Ovdje se pak sasvim naravno postavlja pitanje: Kako imati milo srce prema neprijateljima, prema onima koji se bijedno odnose prema nama? Iskreno priznanje vlastite nemoći vodi traganju za odgovorom: Gdje je naša »moć«? Je li nam dostatan Gospodinov poziv: »Budite milosrdni kao što je Otac vaš milosrdan«?!

Ako se taj poziv promatra samo kao imperativ nasljedovanja, to je za ljude uistinu pretežak zahtjev. Gotovo kao kada bi nam netko rekao: Budite beskonačni, vječni, nepromjenljivi, nestvoreni, nepropadljivi, svemoćni kao Otac! Već je Ivan Zlatousti jasno ukazao na nejednakost ljudskog i božanskog smilovanja/milosrđa, među kojima postoji takva razlika kakva postoji između dobra i zla.⁵ S druge strane, kada bi neki kršćanin hipotetski i uspio ostvariti ideal da bude milosrdan kao Otac, ukoliko bi se njegovo kršćanstvo sastojalo samo u tom nasljedovanju, nešto bi mu ipak nedostajalo. Biti kršćanin ne znači samo nasljedovati (u našem slučaju: biti milosrdan kao Otac), nego i vjerovati te promišljati o objavi (u našem se slučaju pitati: Što je sve sadržano u istini o milosrdnom Ocu?).

U traganju za mogućim odgovorima na gore postavljena pitanja u ovom se članku poseže za promišljanjima izabranih crkvenih otaca. Pritom se pozornost usmjeruje na kristologiju, kroz ovako preoblikovana pitanja: Što je sve sadržano u istini o milosrdom Kristu? Postoji li u događaju Isusa Krista još nešto više od moralnog primjera savršenog milosrdnika, nešto što ljudski rod dotiče u njegovoj biti, toliko da je mijenja i time čini mogućim zahtjev da se taj primjer nasljeđuje? Ili pak, sasvim konkretno: Kada milosrdni Bog ljudima zapovijeda milosrđe, daje li im u Isusu Kristu neki čvrsti, trajni temelj koji tu zapovijed čini ostvarivom?

Imajući u vidu poznatu Augustinovu izjavu: »Sva je moja nada samo u velikom milosrđu tvome. Daj mi što zapovijedaš pa zapovijedaj što hoćeš!«,⁶

⁴ Usp. npr. Aurelije AUGUSTIN, *Ispovijesti*, Zagreb, Kršćanska sadašnjost, ⁴1987, III, 2, 2: »Kad sami trpimo, obično se to zove bijeda, a kad s drugime trpimo, samilost« [u izvorniku stoji: *milosrđe – misericordia* [usp. Aurelius AUGUSTINUS, *Confessiones*, III, 2, 2, u: Jacques Paul MIGNÉ (ur.), *Patrologiae cursus completus. Series Latina*, Paris, 1857-1866, 32, 683 (dalje: PL): »... cum ipse patitur, miseria, cum aliis compatitur, misericordia dici solet«]. Tumačenja na istoj liniji vidi u: Aurelius AUGUSTINUS, *Sermo 358A*, http://www.augustinus.it/latino/discorsi/discorso_522_testo.htm (21.05.2017)]; Gregorius NYSSENUS, *De beatitudinibus*, *Oratio V*, u: Jacques Paul MIGNÉ (ur.), *Patrologiae cursus completus. Series Graeca*, Paris, 1857-1866, 44, 1251 (dalje: PG).

⁵ Usp. Johannes CHRYSOSTOMUS, In Matthaëum. Homilia XV, 4, u: PG, 57, 227.

⁶ Augustin, *Ispovijesti...*, X, 29, 40.

ovdje se želi, zajedno s crkvenim ocima⁷ promišljati o onome najtemeljnijem što je ljudima dano po utjelovljenju, životu, mucu, smrti i uskrsnuću Sina Božjega. U prvom se dijelu članka stoga obrađuje tema Božjeg milosrđa kao čina čudesne razmjene, dok se u drugome dijelu autorica posvećuje iz toga proizlazećim dogmatskim temeljima međuljudskog milosrđa, koji su ujedno neizostavan preduvjet za nasljedovanje Božjega milosrđa. Naime, dok Augustin u *Ispovijestima* na mnogim mjestima Boga jednostavno naziva »milosrdni«,⁸ »najmilosrdniji«,⁹ ili, još intimnije, »milosrde moje«,¹⁰ istodobno mu se obraća kao »izvoru milosrđa«. ¹¹ Vjerujući da je milosrdni i najmilosrdniji Bog izvor milosrđa ne samo u smislu da ga prelijeva na slabe, bijedne i grešne ljude, nego i da im uistinu omogućuje da budu milosrdni kao on, nakana ovoga članka može se i slikovito izraziti: nasljedovatelju je nemoguće nasljedovati izvor ako ga on ne primi u sebe da bi, uronjen u njega, tekao zajedno s njime. Svaki drugi oblik nasljedovanja izvora ostaje tek izvanjsko trčanje za njegovim tokom, u posvemašnjoj nesposobnosti da se uhvati njegov ritam. Pretpostavka je, dakle, da postoji nešto više od primjera koji valja nasljedovati u želji da se bude milosrdan, da postoji ono što ljudima omogućuje da teku u milosrđu.

1. Čudesna razmjena – vrhunski iskaz Božjeg milosrđa

Čudesna razmjena – *admirabile commercium* – česta je slika kojom su crkveni oci, osobito istočni, prisposodabljali spasenje. Ta ideja optimistična i danas, kako se čini, u širim vjerničkim krugovima nažalost gotovo nepoznata ili barem zaboravljena, provlači se kao nit vodilja kroz mnoge otačke spise. Na samom početku, da bi se što preciznije odredilo sadržaj otačke vjere u spasenje kao čudesnu razmjenu dobro je navesti nekoliko reprezentativnih primjera iz Augustinovih spisa u kojima se milosrde izričito ne spominje. Umjerenija formulacija na koju su se kršćani, poučeni da po krštenju postaju sinovima i kćerima Božjim, nekako sviknuli te po sebi ne predstavlja neki poseban izazov, glasi: »Jedini Božji Sin postade sinom čovječjim da mnoge sinove ljudske učini sinovima Božjim.«¹² S neznatnim varijantama, takav je izričaj najčešći i kod

⁷ U članku se poseže, kako je najavljeno u naslovu, za izabranim crkvenim ocima. Izbor je načinjen prema autoričnim uvidima o onim ocima čija su joj promišljanja mogla poslužiti kao nadahnuće i potkrepa glavne teme rada, naime kristološkog utemeljenja međuljudskog milosrđa. U skladu s time, ovdje neće biti donesen sustavan prikaz svega što je pojedini od otaca kazao o milosrđu, niti će se upuštati u kontekstualizaciju njihovih promišljanja, jer bi to uvelike nadilazilo granice članka.

⁸ Augustin, *Ispovijesti...*, I, 6, 9; usp. *isto*, I, 7, 11; V, 9, 17; IX, 1, 1; X, 28, 39.

⁹ *Isto*, IV, 4, 4.

¹⁰ *Isto*, III, 3, 5; usp. *isto*, XIII, 1, 1.

¹¹ *Isto*, VI, 16, 26.

¹² Aurelius AUGUSTINUS, Sermo 194. In natali Domini, 3, http://www.augustinus.it/latino/discorsi/discorso_247_testo.htm (01.07.2017): »(...) et factus filius hominis unicus Filius Dei,

drugih otaca. No nerijetko se može naići i na mnogo radikalniju i izazovniju verziju iste tvrdnje: »Bog je postao čovjekom kako bi čovjek postao Bogom.«¹³ Na takvu tvrdnju kršćansko je uho manje naviklo. Štoviše, pred njom osjeća neku nelagodu jer ga podsjeća na izazov zmije koji je prethodio prvome grijehu – »Bit ćete kao bogovi« (Post 3, 5).¹⁴ Pa ipak, bogosinovstvo u smislu pobožanstvenjenja čovjeka ključan je element teorije čudesne razmjene, štoviše, ono je njezin cilj.¹⁵

Nakon ovih uvodnih konstatacija prelazi se na tekstove u kojima je, uz ideju čudesne razmjene, izričito spomenuto milosrđe ili pak smilovanje. Već autor *Poslanice Diognetu*, tumačeći opravdanje i otkupljenje grešnog čovječanstva po Sinu, govori o »slatkoj zamjeni« u kojoj je Bog »u samilosti« dao vlastitog Sina za nas – »svetoga za bezakonike, nevinoga za zle, pravednoga za nepravednike, neraspadljivog za one koji su bili pod raspadljivošću, besmrtnika za smrtnike«.¹⁶ Ovdje je zapravo spomenut samo prvi dio »slatke zamjene«, kroz primjere iz kojih je vidljivo da Bog svoje zamjenjuje našim. O drugom dijelu te zamjene, naime o tome da nas Bog čini dionicima onoga svojega, autor ne govori. Takav se izričaj, u kojem zajedno dolaze spomen milosrđa i čudesne razmjene shvaćene kao Gospodinovo primanje našega i davanje nama onoga sebi vlastitog, nalazi u govoru Leona Velikog o Gospodinovoj mucu:

»Došao je naime na ovaj svijet kao bogat i milosrdan trgovac s neba, i čudesnom je zamjenom poduzeo spasenjsku razmjenu, primajući naše, a udjeljujući svoje – za pogrde dajući čast, za muke spas, za smrt život.«¹⁷

multos filios hominum facit filios Dei.« Prijevod Augustinovih govora na hrvatski vidi i u: AUGUSTIN, *Govori – 1*, prijevod, uvod i bilješke Marijan Mandac, Makarska, Služba Božja, 1990; AUGUSTIN, *Govori – 2*, prijevod, uvod i bilješke Marijan Mandac, Makarska, Služba Božja, 1993.

¹³ Aurelius AUGUSTINUS, Sermo 371. De nativitate Domini, 1, http://www.augustinus.it/latino/discorsi/discorso_536_testo.htm (01.07.2017): »Deus homo factus est, ut homo Deus fieret.« Vrlo slično vidi i u: Aurelius AUGUSTINUS, Sermo 186. In natali Domini, 3, http://www.augustinus.it/latino/discorsi/discorso_239_testo.htm (01.07.2017).

¹⁴ Zanimljivo je primijetiti da se, kada se u Googleovu tražilicu upiše ovu Augustinovu formulaciju, već na drugom mjestu na listi pokazuje tekst s naslovom »Is this phrase blasphemous?« [usp. <https://community.chnetwork.org/forum/topic/is-this-phrase-blasphemous/> (20.06.2017)].

¹⁵ Govor o pobožanstvenjenju, tj. »procesu po kojem ljudska bića bivaju pobožanstvenjena po milosti« [Gerald BONNER, *Déification, divinisation*, u: Allan D. FITZGERALD (ur.), *Encyclopédie Saint Augustin. La méditerranée et l'Europe IVe-XXIe siècle*, Les Éditions du Cerf, Paris, 2005, 434], osobito je čest kod grčkih otaca (usp. *isto*). No već navedeni Augustinovi tekstovi jasno pokazuju da je ta tema bila itekako prisutna i na Zapadu. U vezi s time: »Neki autori ponekad govore da Augustin i latinski oci ne poznaju pojam pobožanstvenjenja te da više vole govoriti o otkupljenju u kontekstu govora o opravdanju po vjeri. Zapravo, Augustin naučava pobožanstvenjenje...« (*isto*, 435). Dakako da je riječ o pobožanstvenjenju po milosti (usp. *isto*), što će dalje u radu biti potkrijepljeno konkretnim primjerima.

¹⁶ Poslanica Diognetu, u: Tomislav Janko ŠAGI-BUNIĆ, *Povijest kršćanske literature*, I, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1976, 288-289.

¹⁷ Leo MAGNUS, Sermo LIV. De Passione Domini III, 4, u: PL, 54, 321. Prijevod Leonovih govora na hrvatski jezik vidi i u: Leon VELIKI, *Govori*, prijevod, uvod i bilješke Marijan Mandac, Makarska, Služba Božja, 1993.

Sličnu ideju iznosi i u govoru o Gospodinovu uskrsnuću, gdje tu zamjenu prikazuje kao neizrecivo milosrđe kojim nas je Gospodin prenio iz zemaljske tame u nebesko dostojanstvo, silazeći u naše da bi nas mogao uzdići u svoje.¹⁸ Ciprijan, ističući zajedničko djelovanje Oca i Sina za naše spasenje, također govori o mnogim i predivnim darovima Božjeg milosrđa: Otac nam je poslao svojega Sina, a Sin je htio biti poslan i nazvan sinom čovječjim kako bi nas mogao učiniti sinovima Božjim – ponizio je sam sebe kako bi nas mogao podignuti, bio je ranjen kako bi mogao izliječiti naše rane, služio je kako bi mogao osloboditi slugu, podnio je smrt kako bi nama smrtnicima mogao dati besmrtnost.¹⁹

Sve spomenute teme, koje se može svesti pod zajednički nazivnik silazanja Božjega u ljudsko i uzdizanja ljudskoga u Božje, nalaze se razasute već u djelima Ireneja iz Liona. Lionski biskup u mnogo navrata zajedno spominje Božje milosrđe i darove koje Bog po Logosu/Sinu daje čovjeku, djelu koje je Logos na početku oblikovao i koje je djelo sâm postao u punini vremena: adoptivno sinovstvo,²⁰ reintegraciju u Božje prijateljstvo,²¹ zajedništvo s Bogom,²² pa i samu nepropadljivost.²³ U svim navedenim primjerima darovi Božjeg milosrđa proizlaze iz činjenice da je Bog postao ono što smo mi, da bi nama dao ono što je on – »na način da Sin Božji postane Sin čovječji kako bi čovjek postao sin Božji.«²⁴ Želeći prije svega protiv svih vrsta doketizma, nadasve onoga gnostičkoga i Marcionova, utvrditi istinu da je Logos postao tijelo, Irenej zahvaća u ono što je primarno za temu ovoga rada, a što je za njega, kako se iz konteksta dade dobro vidjeti, bilo neprijeporno i posve neupitno. Tako, polazeći od vjere u naše bogosinovstvo, tumači da je nužan preduvjet navedenih darova Logosovo stvarno utjelovljenje u kojemu se događa čudesna razmjena božanskog i ljudskog. Svoja promišljanja rado zaodijeva u upitan oblik, kao na primjer:

»Kako bismo mogli imati udjela u adoptivnom sinovstvu u odnosu na Boga da nismo primili, po Sinu, zajedništvo s Bogom? I kako bismo primili to zajedništvo s Bogom, da njegov Logos nije ušao u zajedništvo s nama, postajući tijelo? Zbog toga je, uostalom, prošao kroz sve životne dobi, vraćajući time svim ljudima zajedništvo s Bogom.«²⁵

¹⁸ Usp. Leo MAGNUS, Sermo LXXI. De Resurrectione Domini I, 2, u: PL, 54, 387.

¹⁹ Usp. CYPRIAN, Works and almsgiving, u: SAINT CYPRIAN, *Treatises*, Roy Joseph Deferrari (ur.), New York, Fathers of the Church, 36, 1958, 227-228.

²⁰ Usp. Irénée de LYON, *Démonstration de la prédication apostolique*, Introduction, traduction et notes par Adelin Rousseau, Paris, Les Éditions du Cerf, 2011, 8; Irénée de LYON, *Contre les hérésies. Dénonciation et réfutation de la gnose a unom menteur*, Traduction française par Adelin Rousseau, Paris, Les Éditions du Cerf, 2007, III, 20, 2 (dalje: AH).

²¹ Usp. AH, III, 10, 2.

²² Usp. AH, III, 18, 7.

²³ Usp. AH, III, 18, 7; V, 21, 3. Sve navedene Irenejeve soteriološke teme razrađene su i u odlomcima u kojima spominje ideju rekapitulacije svega u Kristu, ali je ne povezuje izričito s milosrdem.

²⁴ AH, III, 10, 2.

²⁵ AH, III, 18, 6-7.

Istom se logikom i istim stilom Irenej služi i kada govori o zadobivanju nepropadljivosti i besmrtnosti kao eminentno božanskih vlastitosti koje, prema njemu, ali i prema mnogim drugim ocima, ulaze u sadržaj našega pobožanstvenjenja:

»Jer to je razlog zbog kojega je Logos postao čovjekom, i Sin Božji Sinom čovječjim: to je stoga da čovjek, primiješajući se Logosu i primajući tako posinjenje, postane sin Božji. Mi, doista, ne možemo imati udjela u nepropadljivosti i besmrtnosti, osim ako bivamo sjedinjeni nepropadljivosti i besmrtnosti. No, kako bismo mogli biti sjedinjeni nepropadljivosti i besmrtnosti da nepropadljivost i besmrtnost nisu prethodno postale ono isto što smo mi...?«²⁶

Slično će zaključiti i Augustin u božićnom govoru:

»Probudi se, čovče! Za tebe je Bog postao čovjekom. (...) Zavijeke bi bio mrtav da se on nije u vremenu rodio. (...) Vječna bi te bijeda držala u svojoj vlasti da se nije zbilo to milosrđe. Ne bi iznova oživio da se Gospodin nije sjedinio s tvojom smrću.«²⁷

U nastavku istoga govora još snažnije progovara o čudesnoj razmjeni, pitajući:

»Koja nam je, naime, veća Božja milost mogla zasjati od te da je onaj koji ima jedinorođenoga Sina učinio da on bude sinom čovječjim te da je zauzvrat sina čovječjega učinio sinom Božjim?«²⁸

Neće začuditi da Augustin, veličajući čudesnu moć djevičanskog začeca, još čudесnijim smatra milosrđe očitovano u utjelovljenju Sina Božjega, ističući da je Bog postao čovjekom – onime što je sam stvorio i načinio – želeći ljude učiniti bogovima.²⁹ Dobro je navesti i primjer Ambrozija, koji naglašava pashalni moment čudesne razmjene. On izričito kaže da nas Gospodinovo milosrđe iskazano u njegovu trpljenju na križu čini dionicima božanske naravi.³⁰

Ovi navodi otvaraju pitanje: Ako je rezultat milosrđa prikazan slikom čudesne razmjene shvaćen kao naše zajedništvo s Bogom, kao naše posinjenje i pobožanstvenjenje, kao naše dioništvo u Božjoj nepropadljivosti i besmrtnosti, je li sve to već ostvareno ili se tek ima dogoditi? Treba li se čovjek već sada radovati zbog dogođenog spasenja ili mu se može samo nadati u budućnosti?

²⁶ AH, III, 19, 1.

²⁷ Aurelius AUGUSTINUS, Sermo 185. In Natali Domini, 1, http://www.augustinus.it/latino/discorsi/discorso_238_testo.htm (26.06.2017).

²⁸ *Isto*, 3.

²⁹ Usp. Aurelius AUGUSTINUS, Sermo 192. In Natali Domini, 1, http://www.augustinus.it/latino/discorsi/discorso_245_testo.htm (17.05.2017).

³⁰ Usp. AMBROSE, *The Sacrament of the Incarnation of our Lord*, 8, 82, u: SAINT AMBROSE, *Theological and Dogmatic Works*, Roy Joseph Deferrari (ur.), Washington, Fathers of the Church, 44, 1963, 250. O našem dioništvu u božanskoj naravi Oca, Sina i Duha Svetoga Ambrozije nastavlja i na idućim stranicama (usp. *isto*, 251-252).

Navedeni se retci mogu iščitati i u jednom i u drugom smislu. S jedne strane, očito je da se po utjelovljenju i pashalnom otajstvu Sina Božjega već dogodila neka promjena u ljudskom rodu. S druge pak strane, izričaji kao što su »kako bi« ili »da bi« koji stoje kao uzročno-posljedična poveznica između silaznog i uzlaznog dijela čudesne razmjene više ukazuju na to da se bitna pretpostavka našega pobožanstvenjenja dogodila u osobi Isusa iz Nazareta, no da će se za nas ono u potpunosti ostvariti tek u eshatonu. Kako god se tumačilo te tekstove, ne smije se previdjeti da je riječ o neizrecivu otajstvu, ali otajstvu koje ipak već sada ostavlja tragove Božjega milosrđa očitovana kao pobožanstvenjenje u svakome čovjeku. Tu tvrdnju, osim već spomenutih, dodatno potkrepljuju i drugi otački tekstovi. Tako, na primjer, Ivan Damaščanski u svojem *Izlaganju o pravoj vjeri* opisuje kako se Stvoritelj, nakon što je Božje stvorenje, stvoreno da bi participiralo u njegovoj dobroti, postalo neposlušno Bogu koji ga je stvorio te je postalo subjekt smrti i propadljivosti, »kroz milosrdnu utrobu učinio sličnim nama i postao čovjekom u svemu, osim u grijehu, te je bio sjedinjen našoj naravi«. ³¹ U odnosu na dosad rečeno, te riječi ne donose nikakvu posebnu novost. No dalje autor nastavlja:

»Tako, jer nismo sačuvali ono što nam je on udijelio (...), on sada sudjeluje u našoj siromašnoj slaboj naravi kako bi nas mogao učiniti čistima i nepropadljivima te nas ponovno učiniti dionicima u svojem božanstvu.« ³²

Ovdje je dobro uočiti da Ivan Damaščanski prvo ukazuje na činjenicu da Stvoritelj *sada*, dakle i nakon utjelovljenja i smrti, sudjeluje u našoj naravi da bi potom progovorio i o onom konačnom dioništvu u zajedništvu božanskoga života obilježena nepropadljivošću koje, opet, svoj temelj ima u sadašnjoj povezanosti božanskog i ljudskog. Ambrozije, također spominjući Stvoritelja, potiče svoje slušatelje da dopuste biti Božje vlasništvo ukazujući na to da je Bog bogat jer je stvorio sve stvari te dodaje:

»No on je još bogatiji u milosrđu, jer je otkupio sve ljude te nas je kao Stvoritelj prirode promijenio – nas koji smo po naravi djeca srdžbe i odgovorni za štetu – tako da smo postali djeca mira i ljubavi. Tko može promijeniti narav osim onoga koji ju je stvorio?« ³³

Stvoritelj nas je, dakle, već promijenio. Promijenio je našu narav i to je, na neki način, već sadašnja stvarnost. I Leon Veliki poziva svoje slušatelje da iskažu hvalu Bogu Ocu, po njegovu Sinu, u Duhu Svetomu, koji se zbog svojega

³¹ JOHN OF DAMASCUS, An exact Exposition of the Orthodox Faith, IV, 13, u: SAINT JOHN OF DAMASCUS, *Writings*, Roy Joseph Deferrari (ur.), The New York, Fathers of the Church, 37, 1958, 354-355. Govor o Stvoritelju koji se utjelovio ne treba zbuniti čitatelja. Naime, mnogi oci često ističu da je Logos, Sin Božji, sudjelovao u stvaranju, a nerijetko i za njega rabe riječ Stvoritelj.

³² *Isto*, 355.

³³ Usp. AMBROSE, Ambrose to Irenaeus, u: SAINT AMBROSE, *Letters*, Roy Joseph Deferrari (ur.), The New York, Fathers of the Church, 26, 1954, 447.

velikog milosrđa, kojim nas je uz ljubio, smilovao našem te je nas, koji bijasmo mrtvi zbog grijeha, oživio s Kristom kako bismo u njemu postali novo stvo- renje. Pritom nastoji u kršćaninu raspaliti žar da spozna svoje dostojanstvo i shvati da je postao sudrug božanske naravi.³⁴ Slično se iščitava i iz Augustinova govora za uzašašće, u kojem, među ostalim, promišlja i o Kristovu milosrđu.³⁵ Ondje Augustin Isusu, kojega su učenici nastojali zadržati na zemlji, u usta stavlja ove riječi:

»No bolje je da ne vidite ovo tijelo i da razmišljate o božanstvu. Vanjstinom vam se uskraćujem, ali vas iznutra ispunjam samim sobom. (...) Ulazi li Krist u srce po tijelu i s tijelom? Po božanstvu zaposjeda srce. Po tijelu, očima, govori srcu i izvana potiče. Stanuje unutra, da se iznutra obratimo, iz njega oživimo i iz njega se oblikujemo, jer je on nenačini oblik svega.«³⁶

Navedeni tekst još jasnije ukazuje na sadašnju prisutnost Krista u čovje- ku, na prisutnost Proslavljenoga koja je zacijelo nastavak čudesne razmjene po utjelovljenju i koja sada rezultira svojevrsnim, barem početnim, pobožanstve- njenjem čovjeka. Na koncu ovoga poglavlja, imajući u vidu pitanja s početka članka i na tragu Augustinovih riječi, može se zaključiti: Kršćanin može biti milosrdan kao Otac i njegovo srce može biti istinski pogođeno bijedom drugo- ga, jer mu Krist po božanstvu zaposjeda srce. To je prva i nužna pretpostavka međuljudskog milosrđa.

2. Međuljudsko milosrđe

Nakon dosadašnjih je uvida moguće složiti se s Irenejem Lionskim koji veli da je »slava Božja« – »živi čovjek«.³⁷ Naime, iz svega je rečenog očito da Bog, u svojem milosrđu koje ostvaruje po čudesnoj razmjeni, već sada udjeljuje čovje- ku nešto od svoje slave, te da mu je namijenio i konačno, posvemašnje dioništo u toj slavi, u punini života. U ovom se poglavlju želi razvidjeti kako se, u dina- mici između toga »već« i »još ne«, kroz međuljudsko milosrđe, kroz žive ljude, očituju Božja slava i Božja prisutnost. Prvo će se posvetiti pozornost otačkim tumačenjima Mt 25, 40 iz kojih biva razvidno specifično nadahnuće ljudskog milosrđa, a koje proizlazi iz činjenice da u onome kojemu se čini milosrđe treba vidjeti samoga Krista. Potom će se ukazati na tekstove iz kojih biva jasno da je to, kao i svako drugo ljudsko milosrdno nastojanje, nemoguće bez trajne po-

³⁴ Usp. Leo MAGNUS, Sermo XX. De decimi mensis Jejunio IX, 3, u: PL, 54, 192.

³⁵ Usp. Aurelius AUGUSTINUS, Sermo 264, De ascensione Domini, 4, http://www.augustinus.it/latino/discorsi/discorso_369_testo.htm (30.05.2017). Ovdje Augustin tumači kako je Krist, koji je s Ocem jednak po naravi, po milosrđu od njega manji, jer je čovjek. Tu, dakako, nema nikakva traga subordinaciji, nego Augustin želi istaknuti da je Sin Božji, u svemu jednak Ocu, postao čovjekom.

³⁶ *Isto.*

³⁷ AH, IV, 20, 7.

moći milosrdnog Boga. Na koncu će biti riječi o ljudskom milosrđu kao onome kroz koje se istodobno očituje već dogodeno pobožanstvenjenje i koje je jedan od bitnih putova prema onome konačnom.

2.1. Milosrđe i mističko tumačenje Mt 25, 40

Kod mnogih je otaca moguće pronaći mističko tumačenje Gospodinovih riječi iz prispodobe o posljednjem sudu kojima pravednicima udjeljuje Kraljevstvo u baštinu:

»Jer ogladnjih i dadoste mi jesti; ožednjih i napojiste me; stranac bijah i primište me; gol i zaogrnušte me; oboljih i pohodiste me; u tamnici bijah i dodoste k meni. (...) Zaista, kažem vam, što god učiniste jednomu od ove moje najmanje braće, meni učiniste« (Mt 25, 35-36.40; usp. i čitav odlomak: Mt 25, 31-24).

Mističko tumačenje ovih redaka podrazumijeva prvotnu usmjerenost na to da se Gospodin trajno poistovjećuje sa svakim od najmanjih te da u svakom čovjeku treba vidjeti Isusa Krista.³⁸ To se tumačenje usko nadovezuje na otadžko poimanje spasenja kao čudesne razmjene. Ako je Bog postao ono što smo mi i već nas učinio, barem na neki način i aktualno, a ne samo potencijalno, sinovima i kćerima Božjim, onda je mističko iščitavanje Matejeva odlomka sasvim prirodno. U tom se odlomku na izvrstan način spajaju vjera u sjedinjenost čovjeka s Kristom i poziv na kršćansko djelovanje koje svojom pomoći teži dohvatiti svakoga čovjeka, u svim rubnim situacijama koje ga mogu zadesiti. Taj poziv, i sâmo djelovanje, duboko su ukorijenjeni u toj vjeri i iz nje proizlaze. Nije riječ tek o prenesenom značenju ili slikovitom prikazu nego o jednoj od najdubljih kršćanskih istina. U nastavku se to želi izbližega promotriti na temelju konkretnih primjera, ponajprije onih u kojima se sve gore navedeno iznosi u kontekstu govora o milosrđu.

³⁸ To je tumačenje među hrvatskim suvremenim teolozima nadasve nastojao oživjeti Tomislav Janko Šagi-Bunić, smatrajući ga polazištem i ključem ostvarenja civilizacije ljubavi, o čemu je gotovo svednevice pisao i govorio posljednjih petnaestak godina svojega života. Veći dio njegovih napisa o toj temi objavljen je u: Tomislav Janko ŠAGI-BUNIĆ, *Prema civilizaciji ljubavi*, Andrea Filić – Tomislav Zdenko Tenšek (ur.), Zagreb, Kršćanska sadašnjost, 1998. Do sličnog se zaključka dolazi i analizom Mt 24-25 kroz egzegetski pristup nazvan model čitatelja: »Model čitatelja koji Matej oblikuje u 24-25 čitatelj je koji promatra, interpretira i živi svoju sadašnjost u svjetlu susreta sa Sinom Čovječjim. Točnije, koji u krizi svojega 'danas' i 'sada' kao i u povijesti svijeta i čovjeka prepoznaje znakove prisutnosti Sina Čovječjega. (...) U novom poimanju stvarnosti te u budnom i odgovornom iščekivanju osobnog susreta čitatelj je, dakle, pozvan prepoznati lice Sina Čovječjega u gladnima, žednima, golima, utamničenicima, bolesnima, strancima... (...) Nije riječ samo o etičkom i mesijanskom programu u korist siromašnih, niti o jednostavnom *imitatio Dei*, nego o eshatološkom dignitetu Sina Čovječjega koji je neraskidivo povezan s dignitetom 'siromašnih', a kojemu je čitatelj pozvan u ljubavi služiti« [Silvana FUŽINATO, Živjeti sadašnjost u svjetlu susreta sa Sinom Čovječjim. Oblikovanje čitatelja u apokaliptičkom govoru Mt 24-25, *Bogoslovska smotra*, 87 (2017) 2, 327-349, 347-348].

U nekim tumačenjima autori rabe sliku Krista kao Glave. Augustin, raspravljajući o otajstvu Krista i Crkve, Glave i Tijela, s jedne strane naglašava njihovu razliku, pri čemu Glavi pripisuje spašavanje i očitovanje milosrđa (*miseriordia*), a Tijelu oplakivanje vlastite bijede (*miseria*), dok s druge strane napominje da Glava i Tijelo zajedno čine čitavoga Krista i jedno Tijelo. Navodeći primjere iz Mt 25, 35-40 i Dj 9, 4 («Savle, Savle, zašto me progoniš?«), Augustin konstatira da Gospodin sigurno nije bio u zatvoru niti je u nebesima trpio progone te zaključuje o uzajamnoj vezi i prožetosti riječi Glave i riječi Tijela.³⁹ Potom poziva: »Kada čujete riječi Tijela, ne odjeljujte od njega Glavu, niti, kada čujete riječi Glave, ne odjeljujte Tijelo, jer nisu više dvoje, nego samo jedno Tijelo.«⁴⁰ Još je znakovitije njegovo tumačenje psalmistovih riječi »uvijek je milosrdan i u zajam daje« (Ps 37, 26), gdje u raspravu o davanju u zajam također uvodi odlomak iz Matejeva evanđelja o posljednjem sudu:

»Mislimo li možda da Bog i ovo veli: Ja primam, meni daješ? Sigurno, ako je Krist Bog, u što nema sumnje, on je rekao: 'Bio sam gladan i nahranili ste me.' A kada su mu rekli: 'Kada te vidjesmo gladna?', kako bi pokazao da je jamac siromašnima, jamac svim svojim udovima, jer on je Glava a oni udovi, te kada udovi primaju i Glava prima, rekao je: 'Što god učiniste jednome od moje najmanje braće, meni učiniste.' (...) Imate Krista koji stoluje na nebesima, a traži na zemlji.«⁴¹

Augustin želi naglasiti da se sâm Bog poistovječuje s najmanjima, Glava s udovima te da svako milosrdno ljudsko djelovanje učinjeno čovjeku dotiče samoga Krista. Isto zaključuje i Kromacije Akvilejski, komentirajući Gospodinove upute apostolima o skrovitom davanju milostinje, molitvi i postu. Iz riječi »Kada postiš, pomaži glavu...« (Mt 6, 17) iščitava duhovni smisao, prema kojemu »pomazati glavu, znači bližnjemu činiti milosrđe.«⁴² Odmah nastavlja podsjećanjem na Mt 25, 40 i bez ikakve zadržke tvrdi:

»Milosrđe koje je načinjeno siromašnome odnosi se na Gospodina kojega se prema apostolu shvaća kao Glavu čovjeka, prema onom što je sam Gospodin rekao: *Što god učiniste jednome od ovih najmanjih, meni učiniste.*«⁴³

Ivan Zlatousti će također povezati otajstvo euharistijskog tijela Kristova i njegovu otajstvenu prisutnost u najmanjima. Upozoravajući na to da ne možemo pronaći opravdanje ako se hranimo Gospodinovim svetim tijelom, a poči-

³⁹ Usp. Aurelius AUGUSTINUS, In Psalmum 37 ennaratio, 6, http://www.augustinus.it/latino/esposizioni_salmi/esposizione_salmo_052_testo.htm (25.04.2017).

⁴⁰ *Isto*. Na dio ovoga teksta upućuje i Pontificio consiglio per la promozione della nuova evangelizzazione, *La Misericordia nei Padri della Chiesa...*, 78-79.

⁴¹ Usp. Aurelius AUGUSTINUS, In Psalmum 36 ennaratio, Sermo 3, 6, http://www.augustinus.it/latino/esposizioni_salmi/esposizione_salmo_051_testo.htm (25.04.2017).

⁴² Cromatius AQUILEIENSIS, Tractatus XV, In Evangelium S. Matthaei, 3, u: PL, 20, 364.

⁴³ *Isto*.

njamo tolike grijeha, ako jedemo Janje, a postajemo vukovi,⁴⁴ u nastavku ovako poziva:

»Želiš li častiti Kristovo tijelo? Nemoj ga gola prezreti, niti ga časti ovdje (u crkvi) u svilenim haljinama, dok vani na ulici ne brineš za nj pogođena hladnoćom i golotinjom. Jer onaj isti koji je rekao: 'Ovo je tijelo moje' (Mt 26, 26), (...) također je rekao: 'Vidjeli ste me gladna i niste me nahranili' i: 'Što ne učinite jednome od moje najmanje braće, ni meni ne učinite' (Mt 25, 42.45).«⁴⁵

Na drugom pak mjestu, jednako zanosnim riječima, Zlatousti apelira na milosrđe svojih slušatelja podsjećajući ih na Kristovo trpljenje koje se i sada nastavlja kroz njegovo mističko jedinstvo s najmanjima, jer Kristu nije bilo dovoljno podnijeti križ i smrt, nego je želio postati i stranac i lualica i gol i bačen u zatvor i bolestan.⁴⁶ Ovdje je više nego očita aluzija na Mt 25, 31-40 kojom autor u nastavku još snažnije progovara o tome da je upravo jedan od bitnih preduvjeta međuljudskog milosrđa čudesna razmjena nekoć dogođena, ali i sada aktualna:

»(...) kad pogledaš gologa, sjeti se moje golotinje na križu koju sam za tebe podnio. Ako ne prihvaćaš njega, ne prihvaćaš ni mene koji sam gol i siromašan. Tada sam bio radi tebe vezan, a i sada sam; da mi, potaknut onim ili ovim okovima, poželisi iskazati milosrđe; radi tebe sam postio, i opet gladujem radi tebe; na križu sam žedan visio, sada žedan u siromasima ne bih li te onim ili ovim k sebi privukao i učinio te dobrohotnim za tvoje spasenje...«⁴⁷

Veoma sličnu argumentaciju iznosi i Augustin:

»Što si drugo dao negoli ono što si primio od mene? Zemaljsko daješ, nebesko uzimaš. Od mojega si dao, ja ti se darujem. Krist ti se darovao, zar i mi ne bismo trebali darivati Krista kojega susrećemo u onima koji su u nevolji? Krist hrani i on je zbog tebe u nevolji; on daruje i on je potrebit. Ako on daruje tebi, primit ćeš, ali ako je on u nevolji, zar mu nećeš darovati? Krist je potrebit tvoje pomoći. Onaj koji svima hoće darovati vječni život, udostojao se da u siromasima prima vremenito. Susrest ćeš Krista koji stoluje u nebu. Očekuj ga kada leži ispod mostova, očekuj ga kada je gladan i drhti od hladnoće, očekuj ga kao stranca.«⁴⁸

⁴⁴ Usp. Johannes CHRYSOSTOMUS, In Matthaëum. Homilia L, 3, u: PG, 58, 508.

⁴⁵ Isto. Na taj tekst upućuje i Kasper, *Milosrđe...*, 217. Ovdje je dobro spomenuti i Augustinov izvod o tome da nas euharistijsko tijelo i krv preobrazuju u Kristovo tijelo, gdje dvaput spominje milosrđe. Prvi puta kada opisuje da je Riječ zbog svojega milosrđa postala tijelo i drugi puta kada veli da »po Kristovu milosrđu jesmo ono što primamo« [usp. Aurelius AUGUSTINUS, Sermo CCXXIX (a). De Sacramentis fidelium, feria II Paschae (b). Fragmentum, u: PG, 38, 1103].

⁴⁶ Usp. Johannes CHRYSOSTOMUS, Homilia XV, 6, u: PG, 60, 547.

⁴⁷ Isto, 547-548.

⁴⁸ Prijevod prema: Kasper, *Milosrđe...*, 190. Za taj tekst Kasper veli da ga je »teško prevesti, u najbolju ruku samo opisno« (isto). Iz latinskog je teksta jasno da se Augustin izričito poziva na Mt 25, 40 koji redak u nastavku ovako tumači: »Kada siromah traži, Krist traži« [Aurelius AUGUSTINUS, Sermo 38, 8, <http://www.augustinus.it/latino/discorsi/index2.htm> (22.06.2017)].

I Leon Veliki, također u kontekstu govora o milosrđu, hvali onoga koji Krista hrani u siromahu.⁴⁹ Pozivajući na milosrđe na temelju Mt 5, 7 (»Blaženi milosrdni, jer će im se Bog smilovati«) podsjeća na odlomak iz 25. poglavlja Matejeva evanđelja, gdje je riječ o Gospodinovu dolasku u slavi, iz kojeg iščitava da oni koji sjede zdesna bivaju pohvaljeni samo zbog djela dobrohotnosti i službe ljubavi, koje je Isus Krist uračunao kao učinjena sebi, te dodaje: »Jer onaj koji je ljudsku narav učinio svojom ni u čem se nije odijelio od ljudske bijede.«⁵⁰ Stoga i može reći da se onaj koji drugome daje od svojega, shvaća kao poslužitelj božanskog milosrđa.⁵¹ Slično i Gregorije Nisenski, koji se u jednoj od svojih homilija o blaženstvima, gdje tumači riječi: »Blaženi milosrdni, jer će naći milosrđe«, također poziva na Mt 25, 31-46 te Isusove riječi: »Dođite blagoslovljeni« i »Odlazite prokleti« dovodi u vezu s iskazivanjem ili neiskazivanjem milosrđa.⁵²

Otački naglasci prikazani u ovome poglavlju mogu biti od velike pomoći pri otklanjanju dviju prvih napasti navedenih u uvodnom dijelu. Koliko god se ovdje u svim tekstovima potiče na aktivno činjenje milosrđa, ono nipošto nije svedeno samo na čin. U podlozi svakoga poticaja nalazi se duboka vjera da je osobu koja je u potrebi nužno uzeti u njezinoj cjelovitosti, kao neizmjereno vrijednu takvu kakva jest. Štoviše, njezina osobna vrijednost dobiva još više na težini i ozbiljnosti budući da je utemeljena na tome da se sâm Krist s njome poistovjetio i trajno, kao proslavljeni, poistovječuje. Vjera i djela ovdje se posvema prožimaju te su neodvojivi jedno od drugoga. Nadalje, govor o milosrđu koji proizlazi iz vjere u mističku osobnu povezanost Krista s čovjekom koji je potrebit milosrdnog djelovanja, sam po sebi unaprijed raskrinkava svaku napast i iluziju vlastite nadmoći u onome koji se upušta u tjelesna ili duhovna djela milosrđa. Ako se ono što se čini drugome, čini i samome Kristu, svaka takva napast apsolutno gubi smisao. To će biti dodatno potvrđeno u idućem odlomku.

2.2. *Trajna unutarnja pomoć milosrdnog Boga prethodi i prati ljudsko milosrđe*

Ovdje se pozornost usmjeruje onim tekstovima iz kojih biva razvidno da je čovjeku nemoguće biti milosrdan kao Otac bez pomoći milosrdnog Boga. Prva pretpostavka za ljudsko milosrđe, ili, može se reći, pomoć prije pomoći, pomoć koja dotiče čovjeka u njegovoj biti, jest otajstvo čudesne razmjene. No budući da je ona, kako je već istaknuto, djelomice već ostvarena, ali će u potpunosti biti ispunjena tek u eshatonu, čovjek je, osim toga primarnoga ontološkog dara, potreban konkretne pomoći u svojim konkretnim nastojanjima da bude

⁴⁹ Usp. Leo MAGNUS, Sermo VI. De Collectis I, u: PL, 54, 157.

⁵⁰ Usp. Leo MAGNUS, Sermo X. De Collectis V, 2, u: PL, 54, 165.

⁵¹ Usp. Leo MAGNUS, Sermo XLIX. De Quadragesima XI, 6, u: PL, 54, 305.

⁵² Usp. Gregorius NYSSENUS, De beatitudinibus, Oratio V, u: PG, 44, 1255-1258.

milosrdan kao Otac. I tu su pomoć crkveni oci prije svega shvaćali kao Božji unutarnji dar samoga sebe, ili nečega svojega, čovjeku. Milosrđe nije i ne može biti samo čovjekovo djelo.

Tako, na primjer, Augustin, potičući na djela milosrđa nadahnuta Gospodinovim riječima iz prispodobe o posljednjem sudu, podsjeća na pitanje sv. Pavla: »Što imaš, a da nisi primio?« (1 Kor 4, 7).⁵³ To se »imanje«, posjedovanje, zacijelo ne odnosi samo na materijalni imetak dijeljenjem kojeg se može ostvarivati milosrđe, nego na to da je čitava ljudska egzistencija ukorijenjena u Bogu i darovana od Boga. U njemu je ukorijenjena i od njega je čovjeku darovana i sposobnost za milosrđe koje zahvaća i prožima cjelokupno njegovo biće. To dobro pokazuje Gregorije Nisenski koji tvrdi da je milosrđe bitno povezano s ljubavlju te se stoga ne tiče samo onih koji imaju materijalne mogućnosti pomoći onima koji su u potrebi.⁵⁴ Ono je, prema njemu, nutarnja sposobnost čovjekova duha koju Bog daje čovjeku stvorenu na svoju sliku. Nisenski biskup s optimizmom govori o dobru ljudske naravi, o dobru koje je Bog, stvarajući, položio u čovjeka iz čega slijedi da je u našoj moći da postignemo ono što želimo i da pronađemo ono što tražimo.⁵⁵

Budući da su te misli iznesene u kontekstu govora o blaženima milosrdnima jer će naći milosrđe, moguće ih je shvatiti u smislu da autor govori o ljudskoj moći da se bude milosrdan, ako se to želi. No ta je moć, treba dobro uočiti, čovjeku darovana od Boga i to darovano dobro ljudske naravi treba čuvati kao kovčeg s blagom.⁵⁶ To da je bitna dimenzija međuljudskog milosrđa ljubav te da ljubav potječe od Boga koji joj ujedno daje moć da bude djelotvorna, naglašava i Leon Veliki. On ističe da bez Božjeg milosrđa, koje je jedini razlog naše obnove, mi ne bismo mogli ljubiti. Raspaljujući nas vatrom svoje ljubavi, Bog je taj koji nam daje da možemo činiti što on čini – ljubiti ne samo njega, nego i sve ono što on ljubi. U nama se kao u nekom ogledalu odražava Božja dobrota.⁵⁷ O uvjetovanosti ljudske ljubavi Božjom ljubavlju i njegovom prisutnošću u čovjeku iz koje biva moguće i međuljudsko milosrđe, progovara i na drugom mjestu:

»Neka se dakle preispitaju pameti vjernika i nek istinskim ispitivanjem prosude intimne osjećaje svojega srca, pa ako u svojim savjestima pronađu nešto od

⁵³ Usp. Aurelius AUGUSTINUS, In Psalmum 95 ennaratio, 15, www.augustinus.it/latino/esposizioni_salmi/esposizione_salmo_116_testo.htm (13.06.2017).

⁵⁴ Usp. Gregorius NYSSENUS, De beatitudinibus, Oratio V, u: PG, 44, 1250.

⁵⁵ Usp. *isto*.

⁵⁶ Usp. *isto*.

⁵⁷ Usp. Leo MAGNUS, Sermo XII. De Jejuniu decimi mensis I, 1, u: PL, 54, 168-169. Slično i u jednom drugom govoru riječi »Milosrđe hoće da budeš milosrdan« Leon tumači kao htijenje istoga milosrđa da se »Stvoritelj objavi u svojem stvorenju i da u ogledalu ljudskog srca zasja Božja slika...«, Leo MAGNUS, Sermo XCV, Sive homilia de gradibus ascensionis ad beatitudinem, 7, u: PL, 54, 464. Odlomak u kojem se nalazi ovaj citat naslovljen je »Milosrđe čovjeka čini sličnim Bogu« (*isto*, 460).

plodova ljubavi, neka ne sumnjaju da je Bog u njima te da bi što više i više bili sposobni za takvoga gosta, neka se ispunjaju djelima trajnog milosrđa.«⁵⁸

Odmah potom iznosi ohrabrujuću tezu: »Ako je, naime, Bog ljubav, ljubav ne može imati kraja, jer nema međe koja može ograditi božanstvo.«⁵⁹

Neće začuditi da su sve navedene otačke intuicije razrađene i u onim tekstovima u kojima oci ističu djelovanja Duha Svetoga, koji je ljubav. Tako, na primjer, Kromacije Akvilejski, tumačeći Molitvu Gospodnju, ističe veličinu Božjega milosrđa koju je on iskazao time što je nama, slugama, dopustio da ga možemo nazivati Ocem. Razlog tomu je u božanskom posinjenju, u posvećenju. Oboje – i posinjenje i posvećenje – treba biti popraćeno konkretnim djelovanjem iz kojeg će biti razvidno da djelujemo kao sinovi Božji, kao sveti. I u tom je koraku, prema Kromaciju, nužna pomoć Božjega milosrđa, koja se nadasve ostvaruje po milosti Duha Svetoga.⁶⁰ Augustin, govoreći o daru Duha Svetoga, veli:

»Veliko je naime Božje milosrđe – daje dar jednak sebi. Jer njegov je dar Duh Sveti i čitavo je Trojstvo – Otac i Sin i Duh Sveti – jedan Bog. Što nam daje Duh Sveti? Poslušaj Apostola: *Ljubav je Božja razlivena u našim srcima*.«⁶¹

U nastavku ističe da se to blago nalazi u krhkim posudama, jer sva snaga dolazi od Boga, a ne da bismo mi ljubili sami po sebi. Po Duhu Svetom nam je dano da možemo ljubiti. Da bismo mogli ljubiti Boga, on prebiva u nama i daje se ljubiti od nas, tj. pokreće nas na ljubav prema sebi, raspaljuje nas, prosvjetljuje i oduševljava.⁶² Dakako da se te riječi mogu i moraju primijeniti i na međuljudsku ljubav i na međuljudska djela milosrđa, kao što čini Teodor Mopsuestijski:

»Morate nastojati činiti takva djela da se po svima njima ime Božje slavi; dok s udivljenjem motrite njegovo milosrđe i obilno razlivenu milost na vama, nije uzaludno što vas je učinio sinovima i (što) vam je, u svom milosrđu, darovao Duha, kako biste rasli i napredovali bez kraja, i što vas je ispravio i učinio doličnima da postanete rod koji je zadobio to da Boga naziva 'Oče'.«⁶³

Činjenica da Boga možemo nazivati Ocem jer smo, kako vjerujemo i kako je bilo prikazano u prvome poglavlju, njegova posinjena djeca kojima je udijelio dioništvo u svojoj naravi, jedini je pravi temelj mogućnosti ostvarenja poziva da

⁵⁸ Leo MAGNUS, Sermo XLVIII. De Quadragesima X, 3, u: PL, 54, 300.

⁵⁹ *Isto*.

⁶⁰ Usp. Cromatius AQUILEIENSIS, Tractatus XIV, In Evangelium S. Matthaei, 1-2, u: PL, 20, 359-360.

⁶¹ Aurelius AUGUSTINUS, Sermo 128, 2.4, www.augustinus.it/latino/discorsi/discorso_164_testo.htm (18.05.2017).

⁶² Usp. *isto*. Na ovaj odlomak upućuje i Pontificio consiglio per la promozione della nuova evangelizzazione, *La Misericordia nei Padri della Chiesa...*, 90-91.

⁶³ Teodor MOPSUESTIJSKI, Jedanaesta homilija (o Očenašu), 10, u: Teodor MOPSUESTIJSKI, *Katehetske homilije*, predgovor, uvod i prijevod Tomislav Zdenko Tenšek, Zagreb, Kršćanska sadašnjost, 2004, 97.

se bude milosrdan kao Otac. U tome je jedina prava čovjekova snaga, njegova jedina moć, jer mu milosrdni Bog trajno pomže da konkretnim djelima odražava njegovo milosrđe.

2.3. Ljudsko milosrđe – očitovanje već dogođenog pobožanstvenjenja i put prema konačnom pobožanstvenjenju

U prvom je odlomku ovoga poglavlja utvrđeno da su mnogi oci, pri poticanju na činjenje milosrđa najmanjima, isticali činjenicu Sinovljeva poistovjećenja s onima koji su u najvećoj potrebi. Iz toga se, kao i iz drugih dijelova ovog rada, moglo vidjeti da to Sinovljevo poistovjećivanje nekako dotiče svakog čovjeka, mijenjajući ga na način pobožanstvenjenja. Koliko god je to pobožanstvenjenje već činjenično, ono je, treba ponovno podsjetiti, istodobno i stvarnost koju valja iščekivati. U toj »međustvarnosti«, koja na neki način već jest a na drugi još nije dogođena, ljudsko milosrđe s jedne strane očituje već dogođeno pobožanstvenjenje a s druge strane, i to istodobno, ono je put prema njegovu utvrđivanju, jačanju i rastu, da bi se u konačnici moglo rascvasti u punini. Evo kako o tome govore crkveni oci.

Prema Ivanu Zlatoustom, milosrđe, sućut i ljudskost, koje je Bog usadio u čovjeka, bitne su sastavnice života, ono što ga zapravo održava. Navodeći primjere iz ljudskoga naravnog nagnuća na milosrdne odnose, kao one očeva i majki, djece i roditelja ili pak braće, Zlatousti zaključuje da smo »po naravi skloni milosrđu«. ⁶⁴ Štoviše, iz njegovih se promišljanja daje iščitati da je ono toliko vlastito naravi da s njime ljudska narav stoji ili pada. ⁶⁵ Znakovito je da odmah potom podsjeća na Lk 6, 36: »Budite milosrdni, kao što je Otac vaš milosrdan.« ⁶⁶ Na drugom pak mjestu, uz isti citat iz Lukina evanđelja, veoma smjelo ukazuje na činjenicu da Gospodin nije rekao da će nas sličnim Ocu učiniti post, djevičanstvo, pa ni molitva, jer ništa od toga nije Bogu vlastito niti on to čini. Iz Gospodinova poziva da budemo milosrdni kao Otac, Zlatousti iščitava da nas Bogu čini sličnim milosrđu/smilovanju te zaključuje: Ako nam ono nedostaje, sve nam nedostaje. ⁶⁷

Veoma su važne i misli Gregorija Nisenskog iz njegova petog govora o blaženstvima koji se odnosi na Mt 5, 7, tj. na riječi: »Blaženi milosrdni, jer će zadobiti milosrđe.« Ondje – nakon što blaženstva uspoređuje s Jakovljevim viđenjem ljestava kojima se uspinje do Boga, te konstatira da udioništvo u blaženstvima (među kojima je i milosrđe), koja su u strogom smislu Božja vlastitost, nije ništa drugo nego zajedništvo s božanstvom u koje nas Gospodin uzdiže – postavlja ovo hrabro pitanje: »Ako se ime 'milosrdan' odnosi na Boga,

⁶⁴ Johannes CHRYSOSTOMUS, In Matthaeum. Homilia LII, 4-5, u: PG, 58, 524.

⁶⁵ Usp. isto.

⁶⁶ Usp. isto.

⁶⁷ Usp. Joannes CHRYSOSTOMUS, In Epist. II. ad Timoth. Cap. II., Homil. VI., 3, u: PG, 62, 634.

na što te drugo Logos poziva nego na to da postaneš Bog?«⁶⁸ Budući da Sveto pismo Boga naziva milosrdnim te da je iz njega jasno da je božanstvo blaženo, Gregorije zaključuje da bi trebalo biti očito da onaj koji je milosrdan, premda je čovjek, postaje dostojan božanskog blaženstva jer se u njemu nalazi onaj atribut kojim se označuje Boga.⁶⁹

Uza sve navedeno, ne smije se zaboraviti da je savršen primjer milosrđa dao utjelovljeni i raspeti Sin Božji i to ne samo svojim djelima kojima je iskazivao svoju brigu za svakoga čovjeka, nego, prije svega, prihvaćanjem ljudske naravi postajući tako dionikom sve njezine bijede, osim grijeha. Dakle, ako se doista želi nasljedovati Kristovo milosrđe i upustiti se u izazov biti milosrdan kao Otac, od velike pomoći mogu biti Augustinovi savjeti kako činiti djela milosrđa, izneseni u govoru u kojem donosi i definiciju milosrđa kao srca pogođena bijedom drugoga.⁷⁰ Prema njemu, djela milosrđa moraju u sebi nužno nositi dimenziju poistovjećivanja s onime kome se ono čini i dioništva u njegovoj patnji. Stoga onoga koji drugome daje kruh potiče da bude dionik boli onoga koji je gladan, onoga koji drugome daje piti da sudjeluje u boli onoga koji je žedan, onoga koji daje odjeću poziva da podijeli bol s onime koji nema što odjenuti, onoga koji iskazuje gostoprimstvo da podijeli bol s onime tko je hodočasnik, onoga koji pohodi bolesnike da podijeli bol s bolesnima, onoga koji ispraća mrtvoga da žaluje nad njime, jer »ako ljubimo Boga i bližnjega ne možemo činiti te stvari bez boli u srcu.«⁷¹ Imajući u vidu njegovo uvjerenje da Gospodin božanstvom zaposjeda ljudsko srce, navedene se riječi ne mogu shvatiti drukčije nego kao da i sâm Gospodin pati u čovjeku koji sudjeluje u patnji drugoga. Isti proslavljeni Krist koji, prema mističkom tumačenju Mt 25, 40 biva objektom kojemu smjeraju ljudska djela milosrđa, jest i subjekt koji milosrdno djeluje. Kada se to posvijesti, može se reći reći da je čovjek na dobrom putu ostvarenja Augustinova poziva u kojem su snažno povezane ideja stvaranja, utjelovljenja, čudesne razmjene, ljudskoga pobožanstvenjenja i milosrđa koje je mnogo više nego puko izvanjsko nasljedovanje. Ono je, slobodno se može reći, duboko mistično nasljedovanje, tj. nasljedovanje koje proizlazi iz sjedinjenosti s Kristom:

»Krist je sve stvorio i stvoren je između svega. Stvorio je dan i došao je kao dan. Bio je prije vremena i uglavio je vremena. Gospodin Krist je u vječnosti bez početka kod Oca, pa ipak, traži što je danas. Rođendan je. Čiji? Gospodinov. Ima

⁶⁸ Gregorius NYSSENUS, *De beatitudinibus*, Oratio V, u: PG, 44, 1250. Martin Laird, ukazujući na ovaj Gregorijev odlomak u poglavlju pod naslovom »Svjetlo pobožanstvenjenja«, zaključuje da krepost stalnoga milosrđa jest očitovanje učinaka božanskog sjedinjenja (usp. Martin LAIRD, *Gregory of Nyssa and the Grasp of Faith. Union, Knowledge, and Divine Presence*, New York, Oxford University Press, 2004, 188-189).

⁶⁹ Usp. Gregorius NYSSENUS, *De beatitudinibus*, Oratio V, u: PG, 44, 1250.

⁷⁰ Usp. Aurelius AUGUSTINUS, *Sermo 358A. Tractatus de bono misericordiae*, 1, www.augustinus.it/latino/discorsi/discorso_522_testo.htm (21.07.2017). U tom kratkom govoru od samo dva odlomka Augustin čak 15 puta rabi riječ *misericordia* i 5 puta riječ *miseria*.

⁷¹ *Isto*. Na taj se odlomak poziva i: Pontificio consiglio per la promozione della nuova evangelizzazione, *La Misericordia nei Padri della Chiesa...*, 59.

li on rođendan? Ima. Ima li onaj, koji je 'u početku Riječ i Bog kod Boga' rođendan? Ima. Da on nije imao ljudsko rođenje, mi ne bismo dospjeli do božanskog preporođenja; rođen je, da se preporodimo. (...) Kome je, naime, bilo nužno preporođenje, ako ne onome čije je rođenje osuđeno? Neka, dakle, njegovo milosrđe bude u našim srcima. Majka ga je nosila u utrobi, mi ga nosimo u srcu. Djevica je zatrudnjela Kristovim utjelovljenjem, neka naše grudi zanesu vjerom u Krista. Ona je rodila Spasitelja, mi rodimo hvalu. Ne budimo neplodni, neka naše duše budu Bogom plodne!⁷²

Umjesto zaključka

Prvotna namisao koja je autoricu vodila u pisanju ovog članka bila je skretanje pozornosti na neke dimenzije međuljudskog milosrđa koje su, prema njezinu osobnom dojmu stečenu na temelju iskustva življenja u konkretnoj vjerničkoj zajednici, nedovoljno poznate širem krugu vjernika. Zbog toga, a i zbog opće slabosti ljudske naravi koja se, premda svjesna vlastitih nesavršenosti, sklona uzoholiti kada uspije zakoraknuti na put usavršenja (ovdje se prvenstveno misli na put činjenja duhovnih i tjelesnih djela milosrđa), događa se da i sâmi vjernici upadnu u opasnosti navedene u uvodu ovoga rada. S druge pak strane, ima i onih koji se na taj put jedva usuđuju kročiti jer im se zahtjev da budu milosrdni kao Otac čini preteškim, upravo neostvarivim.

Da bi se međuljudskom milosrđu, vraćajući se izvorima, otvorilo jednu pomalo zapostavljenu perspektivu, nastojalo se istaknuti bitne teološke sadržaje otačkog govora o milosrđu. Ti su sadržaji, kako se moglo vidjeti, puni optimizma, vjere u Boga i povjerenja u čovjeka. Krenuvši od onoga najbitnijeg, otačkog govora o Božjem milosrđu kao čudesnoj razmjeni, koja nataje u tome da Bog postaje čovjekom da bi čovjeka učinio Bogom, željelo se prvo istaknuti onaj najdublji i zapravo jedini pravi temelj međuljudskog milosrđa – početno pobožanstvenjenje čovjeka ostvareno u događaju Isusa Krista. Potom je bilo ukazano na otačke tekstove koji na poseban način govore o tom pobožanstvenjenju, naime oni u Mt 25, 40 prije svega vide to da se Krist danas poistovjećuje sa svakim potrebitim te da je svako milosrđe učinjeno čovjeku, učinjeno i Kristu. Nadalje, ukratko su bile prikazane misli onih otaca koji su jasno pokazali da je međuljudsko milosrđe nemoguće bez trajne Božje pomoći. Na koncu, opet na temelju otačkih tekstova, razložilo se kako je ono, s jedne strane, očitovanje već dogođenog pobožanstvenjenja i, s druge strane, put prema njegovu konačnom ostvarenju. Dakle, postoji opravdan razlog za vjerovanje da ljudi, koliko god grešni, mogu nasljedovati milosrdnog Oca zbog duboke ontološke veze s njime koju im je darovao po svojem Sinu, Isusu Kristu i zbog trajne pomoći Duha Svetoga.

⁷² Aurelius AUGUSTINUS, Sermo 189, In Natali Domini, 3, www.augustinus.it/latino/discorsi/discorso_242_testo.htm (20.07.2017).

Ipak, na samome kraju, dobro je, koliko god to neuobičajeno bilo, načeti još jednu temu, zbog čega je ovaj odlomak i naslovljen »Umjesto zaključka«.

Unatoč svim ovim optimističkim mislima, ni jedna se od velikih otajstvenih stvarnosti koje omogućuju međuljudsko milosrđe ne ostvaruje automatizmom. Niti su svi nekim automatizmom postigli definitivno pobožanstvenjenje, niti su automatizmom osposobljeni za milosrdnu ljubav prema svakome čovjeku. I jedno i drugo je proces, kao što je proces i Božja milosrdna pedagogija kroz čitavu povijest spasenja.

Irenej je, u vezi s time, imao jednu divnu, nažalost također premalo isticanu sliku: privikavanje, i to – malo pomalo! Na jednome mjestu izriče je u obliku čudesne razmjene: »Božji Logos (...) je postao čovjekom kako bi priviknuo čovjeka da prima Boga i kako bi priviknuo Boga da prebiva u čovjeku...«⁷³ Ako se može reći da se Bog privikava na čovjeka, onda je još više potrebno jasno i otvoreno posvijestiti činjenicu potrebe čovjekova privikavanja na onoga koji je drugi i drukčiji – bio taj drugi i drukčiji Bog, čije je milosrđe beskrajno i neizmjereno, bio to čovjek koji je beskrajno i neizmjereno nemilosrdan prema nama. Na koncu, bio to i svaki od nas kada posrće u vlastitoj nezahvalnosti za Božje milosrđe i u vlastitoj nemilosrdnosti prema drugome. Za svako je ispravljanje padova i za svako napredovanje u usponima ljudske naravi potrebno vrijeme, potrebno je privikavanje. Svijest o potrebi i vlastita i tuđega rasta i, još više, vjera u otajstvo čudesne razmjene, nesumnjivo je jedan od načina da čovjek, svakim iskustvom, postaje malo pomalo sve sličniji milosrdnom Ocu. Augustin, govoreći o svojem iskustvu, spominje Gospodinovu preblagu i premilosrdnu ruku kojom je malo pomalo dodirivao i sređivao njegovo srce.⁷⁴ Stoga je, uvjereni smo, nužno dopustiti Gospodinu da nas dotiče tom milosrdnom rukom, te nastojati i sami biti milosrdna ruka jedni drugima. Tada će i međuljudsko milosrđe dobiti osoban pečat, a ne tek ostati čin koji – htjeli to ili ne htjeli – nadopunja nedostatke drugoga, ali ne obogaćuje kao osobu ni onoga koji daje ni onoga koji prima milosrdnu duhovnu ili tjelesnu pomoć.

⁷³ AH, IV, 14, 2. Koliko god Irenejeva tvrdnja o Božjem privikavanju na čovjeka može iznenaditi, ta tema kod njega nije usputna. O uzajamnom privikavanju Boga na čovjeka i čovjeka na Boga usp. još AH, III, 17, 1; 20, 3; 23, 3; IV, 21, 3; 38, 1; V, 5, 1; 8, 1; 32, 1; 35, 1.

⁷⁴ Usp. Augustin, *Ispovijesti...*, VI, 5, 7.

Andrea Filić*

Reflections on the Christological Foundations of Interpersonal Mercy Based on Selected Church Fathers

Summary

This article deals with the topic of Christological foundations of interpersonal mercy on the basis of reflections of selected Church Fathers. The introduction points out the dangers that might accompany interpersonal mercy when it is reduced to only physical or spiritual acts of mercy, i.e. on an act. In the continuation, through two chapters, the important theological contents of mercy as a mysterious personal relation between God and the human being (as well as between human beings) are pointed out. The first chapter analyses the patristic reflections on God's mercy expressed through the miraculous exchange in which God became a human being in order to make the human being a participant in his divine nature. The fact that this participation has partially been realised already in the Son's incarnation, suffering, and death is the first premise on the basis of which the human being can follow Jesus' call to be merciful as the Father is merciful (cf. Lk 6:36). The second chapter engages with the discourse on interpersonal mercy. It first refers to those patristic texts that point out that mercy done to a human being is mercy done to Christ. They are basing this claim on a mystical interpretation of Mt 25:40 («Truly I tell you, whatever you did for one of the least of these brothers and sisters of mine, you did for me.»), according to which Jesus Christ, after being taken into glory, identifies himself with every human being. After that, the chapter analyses those texts that deny the possibility of interpersonal mercy without the continuous help of God and those texts that clearly point out that interpersonal mercy is, at the same time, a manifestation of already occurred divinisation and a way towards its completion. The conclusion points out that interpersonal mercy finds its full meaning and power in the fact of deep and continuous ontological relatedness of God and the human being.

Key words: Church Fathers, mercy, Christology, incarnation, divinisation.

(na engl. prev. Nenad Polgar)

* Andrea Filić, PhD, Assist. Prof., Catholic Faculty of Theology, University of Zagreb; Address: Vlaška 38, pp 432, HR-10001 Zagreb, Croatia; E-mail: andrea.filic@zg.t-com.hr.